PSZICHOLÓGIAI TÉRKÉP / 23 / KIVONATOS JEGYZET

Hogyan döntesz, ha nem tudhatsz mindent?

Gondolkodás, döntés és heurisztikák

Nagy kérdés: hogyan következtetünk és választunk korlátozott információval, és mikor segít vagy vezet félre az egyszerűsítés?

Történeti hely és alapvető különbségek

Az 1950-es évektől a kognitív megközelítés a gondolkodás belső műveleteit vizsgálja. **Herbert Simon** az ideális optimalizáló döntéshozó helyett a valós korlátokra épít. **Peter Wason** a feltételes következtetést, **Daniel Kahneman és Amos Tversky** a bizonytalan ítéletalkotást és kockázatos választást kutatja. Ezek összefüggő, de különböző kutatási programok.

Következtetés: állításokból új állításra jutás. **Ítéletalkotás:** például egy esemény valószínűségének becslése. **Döntés:** választás lehetőségek között. A **normatív** modell azt írja le, milyen feltételek mellett mi számít következetesnek; a **leíró** modell azt, hogyan járnak el ténylegesen az emberek.

Simon (1955): korlátozott racionalitás

A döntéshozó információja, ideje és számítási kapacitása véges. Nem feltétlenül tudja felsorolni és összehasonlítani az összes alternatívát. Az **elég jó megoldás keresése (satisficing)** során elfogadási küszöböt használ, és a keresést egy ezt elérő lehetőségnél lezárhatja. A küszöb a tapasztalatokkal változhat.

Saját példa: albérletet keresel adott árplafonnal, utazási idővel és minimális mérettel. Egy megfelelő lakás elfogadása nem bizonyítja, hogy megtaláltad a város legjobbját, de a további keresésnek is költsége van. Simon írása elméleti modellalkotás, nem egyetlen döntő kísérlet. Az „elég jó” nem azonos az igénytelenséggel vagy a véletlen választással.

Heurisztika és torzítás

Heurisztika: egyszerűsítő eljárás, amely a rendelkezésre álló információ egy részével dolgozik. **Kognitív torzítás:** rendszeres eltérés egy megadott mércétől, például a valószínűségszámítás szabályától. A heurisztika a lehetséges folyamat, a torzítás az értékelhető mintázat; egyik elnevezés sem teljes magyarázat önmagában.

A heurisztikák pontossága a környezettől is függ. Gigerenzer és Gaissmaier (2011) hangsúlyozza: megfelelő feltételek között a kevés információt használó szabály eredményes lehet. A több számítás nem minden helyzetben jelent jobb előrejelzést. Ez nem teszi minden megérzésünket megbízhatóvá.

Négy tengely: általános: következtetés és becslés; személyiség: célok és kockázatvállalási különbségek; fejlődés: tapasztalat és döntési stratégiák változása; szociál: csoportos döntés, normák és kommunikáció. Ezek kapcsolódási területek, nem mind az alábbi kísérletek eredményei.

PSZICHOLÓGIAI TÉRKÉP / 23 / KIVONATOS JEGYZET

Mit és hogyan vizsgáltak?

Klasszikus feladatok, eredmények és korlátok

Tversky és Kahneman (1974): három heurisztika

Reprezentativitás: a hasonlóság alapján ítélünk; háttérbe szorulhat az **alapgyakoriság**. **Hozzáférhetőség:** a felidézés könnyedségéből következtetünk gyakoriságra vagy valószínűségre. **Lehorgonyzás:** a becslést egy kiinduló érték vonzza, a korrekció elégtelen lehet.

Klasszikus horgonyfeladat: egy pörgetett kerék száma után azt kérdezték, hogy az ENSZ afrikai tagállamainak aránya magasabb vagy alacsonyabb-e ennél, majd százalékos becslést kértek. **Mérés:** a becslések összevetése a kiinduló számok szerint. A magasabb szám magasabb becslésekkel járt. Az önkényes kiindulópont hatott, de ez nem tesz minden kezdeti érték használatát hibássá.

Saját példák: néhány élénk történetből becsülöd egy jelenség gyakoriságát; egy sztereotípiához illő leírásból következtetsz foglalkozásra az adott csoport arányainak ismerete nélkül. Ezek a fogalmak szemléltetései, nem bizonyítékok egy konkrét ember gondolkodási hibájára.

Wason: a szelekciós feladat logikája

Szemléltető változat: négy kártya látható oldala **A, K, 4, 7**; mindegyik egyik oldalán betű, a másikon szám van. Szabály: **ha magánhangzó van az egyik oldalon, akkor páros szám van a másikon**. Mely lapokat kell megfordítani az ellenőrzéshez?

Megoldás: A és 7. Az A mögötti páratlan szám, illetve a 7 mögötti magánhangzó cáfolna. A 4 mögötti mássalhangzó nem sérti az állítást: a szabály nem mondja, hogy csak magánhangzóhoz tartozhat páros szám. Formálisan **P → Q** cáfolata **P és nem-Q**.

Mérés: a kiválasztott lapok, a helyes ellenőrzési stratégia alkalmazása. Az absztrakt változatban nehézséget okozott a cáfoló eset kiválasztása; a szabályban említett elemek követése félrevezethetett (Wason, 1968). **Korlát:** egy feladat hibája nem általános logikátlanság; a megfogalmazás, értelmezés és feladatkörnyezet számít. A megerősítést kereső válasz nem feltétlenül tudatos elfogultság.

Kahneman és Tversky (1979): kilátáselmélet

A **prospect theory** kockázatos választások leíró modellje. A kimeneteket egy **referenciaponthoz** képest nyereségként vagy veszteségként értékeljük. A modellben csökkenő érzékenység, a veszteségek erősebb súlya és a valószínűségek nemlineáris döntési súlyozása szerepel.

A **veszteségkerülés** nem azonos a kockázatkerüléssel: veszteségkeretben kockázatos lehetőséget is választhatunk. A modell nem állítja, hogy minden veszteség mindenkinél pontosan kétszer olyan erős, mint ugyanakkora nyereség. A kockázati választások az esélyektől és a helyzettől is függenek.

PSZICHOLÓGIAI TÉRKÉP / 23 / KIVONATOS JEGYZET

Ugyanaz más keretben

Keretezés, alkalmazás és vizsgapontok

Framing: a megfogalmazás is alakíthatja a választást

Tversky és Kahneman (1981): egy hipotetikus járványban 600 ember volt veszélyben. Az egyik csoport a biztosan megmentett 200 ember és egy kockázatos program között döntött; a másik ugyanazokat a kimeneteket halálozásként kapta. A kockázatos program 1/3 eséllyel mindenkit megmentett, 2/3 eséllyel senkit.

Mérés: a választások aránya külön csoportokban. Megmentési keretben 72% választotta a biztos lehetőséget; halálozási keretben 78% a kockázatosat. A kimenetek a feladat szándékolt értelmezésében azonosak voltak. Ez csoportszintű eltérés, nem annak bizonyítása, hogy minden egyes ember megfordította a döntését.

Saját alkalmazási példa: 90% határidőre teljesítés = 10% késés, ha az időszak, esetkör és definíció azonos. Ez a kétféle megfogalmazás saját példája, mért hatásnagyság nélkül.

Kritikák és mai hatás: a normatív mérce és a résztvevő feladatértelmezése nem mindig esik egybe. A laboratóriumi, gyakran hipotetikus választásokat nem szabad változtatás nélkül minden hétköznapi döntésre kivetíteni. Mai hatás: viselkedéses közgazdaságtan, kockázatkommunikáció és döntéstámogatás. A torzítás nevének ismerete nem garantálja a korrigálását.

Térkép: 20 (kognitív fordulat) adja a tág keretet; 21 (emlékezeti hozzáférés) és 22 (figyelmi szelekció) kapcsolódik az ítéletalkotáshoz. A 24. téma érzelemelméletei tovább árnyalják a döntést. Simon, Wason és a heurisztikakutatás nem ugyanannak az elméletnek az átnevezései.

Ne keverd össze!

Heurisztika ≠ szükségszerű hiba. Korlátozott racionalitás ≠ észszerűtlenség. Hozzáférhetőség ≠ tényleges gyakoriság. Veszteségkerülés ≠ kockázatkerülés. Keretezés ≠ új tény közlése. „Ha P, akkor Q” ≠ „ha Q, akkor P”.

Vizsgán 30 másodpercben

Simon a döntés információs és számítási korlátait, valamint az elég jó alternatíva keresését hangsúlyozza. Wason feladata a cáfoló eset ellenőrzésének nehézségét mutatja. Tversky és Kahneman heurisztikákat, szisztematikus eltéréseket és keretezési hatásokat vizsgál. A kilátáselmélet referenciapontból értékelt nyereségekkel és veszteségekkel modellez. A heurisztika hasznossága a környezethez való illeszkedésétől is függ.

Szakirodalom

Gigerenzer, G., & Gaissmaier, W. (2011). Heuristic decision making. *Annual Review of Psychology, 62*, 451-482. https://doi.org/10.1146/annurev-psych-120709-145346

Kahneman, D., & Tversky, A. (1979). Prospect theory: An analysis of decision under risk. *Econometrica, 47*(2), 263-291. https://doi.org/10.2307/1914185

Simon, H. A. (1955). A behavioral model of rational choice. *The Quarterly Journal of Economics, 69*(1), 99-118. https://doi.org/10.2307/1884852

Tversky, A., & Kahneman, D. (1974). Judgment under uncertainty: Heuristics and biases. *Science, 185*(4157), 1124-1131. https://doi.org/10.1126/science.185.4157.1124

Tversky, A., & Kahneman, D. (1981). The framing of decisions and the psychology of choice. *Science, 211*(4481), 453-458. https://doi.org/10.1126/science.7455683

Wason, P. C. (1968). Reasoning about a rule. *Quarterly Journal of Experimental Psychology, 20*(3), 273-281. https://doi.org/10.1080/14640746808400161